

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ**

Виконала студентка 2 курсу
PO1–M19z групи
(заочна форма навчання)
спеціальності 013 Початкова освіта
Семенчук Уляна Ігорівна

Керівник:
Ковальчук О. В., старший викладач
кафедри теорії та методик початкової
освіти, кандидат педагогічних наук

Рецензент:
Бабюк Т.Й., доцент кафедри теорії та
методик дошкільної освіти, кандидат
педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	6
1.1 Сутність понять «мораль», «моральні якості», «моральна культура»...	6
1.2. Психолого-педагогічні особливості морального розвитку дітей молодшого шкільного віку.....	17
1.3. Формування моральної культури на уроках літературного читання.....	31
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	41
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.....	43
2.1. Стан досліджуваної проблеми у практиці освітнього процесу.....	43
2.2. Методика формування моральної культури учнів початкових класів в процесі навчання.....	51
2.3. Аналіз та узагальнення експериментальної роботи.....	65
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	82

Вступ

Сучасна освітня система початкової освіти України, що реалізована у Концепції Нова українська школа визначає пріоритетними напрямками ставити цілі та досягати їх, спілкуватися в багатокультурному середовищі, формування в учнів умінь навчатися впродовж життя, критично мислити, працювати в команді. В той же час, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, серед завдань, проголошує підвищення рівня суспільної моралі, духовності, культури підростаючого покоління.

Наукові розвідки демонструють, явище моральної культури більш як внутрішнє утворення людини, яке визначає соціальну стійкість її взаємин з іншими людьми, ефективно впливає на формування свідомості, самосвідомості. Моральна культура особистості пронизує всі сфери діяльності людини, в тому числі й навчання. Тому формування цього якісного утворення у молодших школярів є важливим і необхідним процесом у сучасній соціально-педагогічній ситуації.

Моральну культуру в рамках формування особистості у своїх працях розглядали Л. Бурдейна, Л. Вовк, І. Грязнова, В. Діуліна, А. Донцова, І. Зязюн, О. Кузнецова, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін. Проблеми морального виховання дітей та молоді досліджували І. Бех, Г. Ващенко, О. Вишневський, Н. Волкова, Л. Кулагіна, А. Макаренко, О. Матвієнко, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. Проблему морального розвитку особистості на різних етапах онтогенезу вивчали такі науковці як А.В.Петровський, Л.Кольберг, Ж.Піаже, Дж.Брунер, Е.Еріксон, Дж.Дьюї та інші. Вони вважають, що дитячий вік є тією основою, від якої залежить специфіка становлення особистості людини впродовж усього подальшого життя. Для розуміння специфіки моральності людини важливо враховувати психологічні особливості становлення особистості та морального розвитку у молодшому шкільному віці.

Проте, не зважаючи на наявність досліджень з проблем морального розвитку, існує ще багато невизначеного у науковому обґрунтуванні

технологізації формування моральної культури у молодшому шкільному віці, чим обумовлений вибір саме такої теми магістерської роботи: **«Технології формування моральної культури молодших школярів під час навчання»**

Об'єкт дослідження — процес формування моральної культури молодших школярів.

Предмет дослідження — технології формування моральної культури молодших школярів в процесі навчання.

Мета теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити технології формування моральної культури молодших школярів у процесі навчання.

Гіпотеза дослідження. Дослідження передбачало, що використання системи вправ спрямованих на формування моральної культури молодших у процесі навчання буде ефективним, якщо забезпечувати кожному учню активну навчальну діяльність та застосовувати різні за змістом і характером завдання. Відповідно до мети й гіпотези було визначено такі задачі дослідження:

1. Проаналізувати проблему формування моральної культури у філософській та психолого-педагогічній літературі.
2. Виявити сутність процесу формування моральної культури учнів початкової школи, уточнити базові поняття дослідження.
3. Визначити рівні сформованості моральної культури молодших школярів.
4. Розробити систему вправ формування моральної культури молодших школярів у процесі навчання.

Практичне значення: узагальнені матеріали дослідження можуть бути використані у практичній діяльності вчителями початкових класів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах – науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році (23-24 вересня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) «Методичні аспекти морального

виховання в молодшій школі»; всеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації в освітньому процесі: методологія, тенденції, технології» (22 травня 2020 року, Ізмаїл) «Виховання моральності у молодших школярів ігровими технологіями»; IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 року, Кам'янець-Подільський) «Виховання моральності на уроках читання засобами народних казок»; всеукраїнській онлайн-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (15-16 жовтня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) «Моральне виховання в творах В.Сухомлинського»; всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Інновації в освіті: здобутки та перспективи» (27 листопада 2020 р., м. Умань) «Формування моральних якостей особистості шляхом творчої взаємодії дитини і педагога».

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019-2020 рр.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у статті «Методичні аспекти морального виховання в молодшій школі» *збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи* (2020).

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і практичне вирішення проблеми формування моральної культури молодших школярів. У процесі проведення дослідження були розв'язані всі поставлені завдання. Відповідно до мети та поставлених завдань у ході теоретичного пошуку й експериментальної роботи одержано такі висновки.

1. Проаналізувати проблему формування моральної культури у філософській та психолого-педагогічній літературі.

Наукову розробку сутності моральної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності здійснили такі вчені: М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Соловйов, В. Розанов, Е. Жильсон, Е. Кассирер, Д. Тичин, П. Тейяр де Шарден, С. Франк та ін.

Результати наукових пошуків учених дали змогу дійти висновку, що моральна культура – це сукупність таких ставлень до особистісно і суспільно значущих норм, правил, принципів поведінки, які забезпечують піднесення морально-етичних знань до рівня моральних поглядів, почуттів, потреб, мотивів, установок.

Складовими моральної культури є культура етичного мислення, культура почуттів і культура поведінки, які визначають рівень опанування майбутніми педагогами морального досвіду суспільства, спроможність цілеспрямовано й послідовно дотримуватися моральних цінностей, норм, принципів та готовність до передавання цих життєвих цінностей прийдешнім поколінням. Поведінка охоплює всі сторони життєдіяльності. Тому про моральне виховання роблять висновок з поведінки вихованця. Кінцевим результатом морального виховання має бути самодіяльність, самостійність у розв'язанні моральних проблем, моральна саморегуляція та моральна зрілість, які проявляються у формуванні людини-громадянина – суб'єкта діяльності, вірного сина українського народу, спроможного і здатного зробити свідомий моральний вибір

2. Виявити сутність процесу формування моральної культури учнів початкової школи, уточнити базові поняття дослідження.

Моральні уявлення дітей у молодшому шкільному віці формуються на основі безпосередніх емоційних взаємовідносин з людьми, від яких ці оцінки і уявлення виходять. Прагнення слідувати вимогам дорослих, чинити у відповідності з їхніми очікуваннями, а також виконувати засвоєні правила і норми набувають характеру деякої узагальненої категорії, яку можна позначити словом „потрібно”. Це і є те нове функціональне утворення, яке виникає в ході морального розвитку молодшого школяра і стає для неї важливою „моральною інстанцією”.

У молодшому шкільному віці переважно фактор ситуації визначає моральний вибір дитини, а не соціальна значущість моральних норм та вимог дорослого. Відповідно, однією з основних психологічних умов формування моральних якостей особистості в молодшому шкільному віці є розкриття соціального та всезагального змісту норм моралі.

3. Визначити рівні сформованості моральної культури молодших школярів.

Дослідно-експериментальна робота була проведена на базі ЗОШ I-III ступенів с.Лисівці Тернопільської області. У констатувальному експерименті взяло участь 30 осіб. В процесі констатувального експерименту нами було виокремлено три рівні низький, середній та високий та встановлено, що велика кількість респондентів перебувають на низькому рівні моральної культури.

4. Розробити систему вправ формування моральної культури молодших школярів у процесі навчання.

Мета формувального експерименту: розробити та апробувати у освітньому процесі загальноосвітньої школи комплекс засобів з формування моральної культури молодших школярів.

Роботу з молодшими школярами було організовано шляхом відбору дидактичних завдань, вправ, проблемних ситуацій, що мали моральну спрямованість.

Результати дослідно-експериментальної роботи переконливо доводять, що впроваджена нами технологія формування моральної культури молодших школярів, спостерігалось значне (порівняно з контрольною групою) зменшення кількості молодших школярів в експериментальній групі, що досягли низького рівня моральної культури.

Позитивні зміни, що відбулися під час експериментальної роботи, є достовірними, про що свідчить втілення у реальну практику технології формування моральної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. «Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні» *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: зб. наук. пр.* Київ, Україна, Кн. 1, с. 18–23, 2000
2. Андрієвський Б. Педагогічні аспекти сучасної початкової школи *Початкова школа.* 2017. – № 4. – С. 3-4.
3. Андрусенко Н. У вихованні немає дрібниць *Учитель початкової школи.* 2015. - № 2. – С. 27-28.
4. Антонець М. Книга В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» в контексті діалогу щодо духовно-моральних цінностей: до IV Міжнародних і XVI Всеукраїнських педагогічних читань «В. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ціннісні виміри в освіті» *Рідна школа.* 2009. - № 8-9. – С. 11-13.
5. Бабій І. До визначення сутності поняття «моральне виховання» *Рідна школа.* – 2009. - № 11. – С. 38-41.
6. Балл Г. О. Раціогуманістична орієнтація в аналізі взаємозв'язку добра і зла в соціальній поведінці. *Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. праць.* Київ, Полтава, 2011. Вип. 2. С. 22-34.
7. Бех І. Виховання як духовно-моральне удосконалення особистості *Рідна школа.* – 2014. - № 4-5. – С.21-26. 10.
8. Білоконна Н. Емоційно-естетичне виховання молодших школярів на уроках літературного читання *Вісник Міжнародного дослідного центру: «Людина: мова, культура, пізнання»: 93 кварт. наук. журн.* Кривий Ріг, 2014. Том 37(3). – С. 8-12.
9. Богуш А.М. Педагогічні виміри В. Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 272 с.
10. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избр. психол. труды под ред. Д. Й. Фельдштейна. Москва, 1985. 212 с.

11. Большой психологический словарь Под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко., 4-е изд., дополн. и испр. Москва : АСТ, СПб. : ПраймЕврознак, 2008. 868 с
12. Борисов В. В., Борисова С. В. Педагогічні умови підвищення ефективності системи громадянського виховання особистості. Педагогічний альманах : зб. наук. праць *Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів*. Херсон : РПО, 2011. Вип. 10. Ювілейне видання. С. 15-18.
13. Боришевський М.Й., Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник; за заг. ред. М.Й. Боришевського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с.
14. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. Київ : Знання, 1979. 48 с.
15. Ващенко І. В., Петруновська Н. В. Статусно-ієрархічна система виховних цінностей. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. збірник. Київ Вид-во АПН України, 1997. С. 31-34.
16. Вашуленко О.В. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької діяльності молодших школярів *Початкова школа* 2013. № 1. - С. 13-17.
17. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова [та ін.] ; за заг. ред. М.Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
18. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. Київ : Школяр, 1997. С. 78-122.
19. Вікова психологія : навч. посібник Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
20. Вознюк Н. М. Етика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 300 с.
21. Волочай С. В. Морально-етичні цінності в системі виховання студентської молоді. *Гуманізм та освіта : зб. матеріалів міжнар. наук.-*

практ. конф., м. Вінниця, 21-23 верес. 2004 р. УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. Т. 2. С. 285-287.

22. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасних українських педагогів: Посібник. Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.

23. Генік М. Виховання духовно-моральних цінностей молодших школярів *Проблеми української народної педагогіки*. Теорія і практика: зб. наук. ст. / редкол.: І.Ф. Миронюк та ін. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 183-190.

24. Житарюк В. Аксіопсихологічні передумови розвитку моральності молодших школярів *Психологія особистості*. 2012 . - № 1 (3). – С. 50-58.

25. Житарюк В. І. Особливості моральних суджень молодших школярів. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2007. Т. ІХ, ч. 6. С. 148-153. 180

26. Заброцький М. М. Духовність і педагогічна позиція особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник НДІ психології АПН України*. Київ, 2001. Т3, ч.8. С. 90-94.

27. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан. 2008. 112 с.

28. Закон України «Про захист суспільної моралі». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 14, ст. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

29. Заєць В. Художній твір як інструмент виховання особистості молодшого школяра *Васильківський вісник*. 2015. - № 10. – С. 4.

30. Закон України "Про освіту". К.,2017. – 26 с.

31. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посібник. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

32. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність як мистецька дія : посібник для вчителів. *Рідна школа*. 1995. №7-8. С. 31-50.

33. Ильенко С. М. К вопросу о формировании нравственной культуры личности будущего учителя. *Научный вестник ПДПУ им. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2002. Вип. 6-7. С. 105-107.

34. Йордакі Н. А. Пошук сенсу життя в екзистенціальному аналізі В. Франкла і завдання сучасного виховання. *Научный вестник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. Серія «Філософія». Харків : ХДПУ, 2000. Вип. 4. С. 120-129.

35. Зверева І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів: Метод. Посібник К.: ІСДО, 1995. – 148с.

36. Іщенко І. Іван Франко «Лисичка та Журавель» *Початкова школа*. 2016. - № 8. – С. 26-28.

37. Коваль Г.П. Методика читання: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 280 с.

38. Кравцова І. Особливості роботи над змістом художнього твору у початкових класах *Формування творчої особистості в умовах компетентнісної освіти: збірник науковометодичних статей кафедри ЗМПН ДВНЗ*. Кривий Ріг: КПІ, 2016. – Вип.9. – С. 77-81.

39. Кузьмінський А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Науковий посібник К.: Вид. «Знання», 2006. – 311 с.

40. Кулакова Л. Моральний розвиток особистості засобами художньої літератури як підґрунтя формування почуття власної гідності у молодших школярів *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць РДГУ*. Рівне, 2015. – Випуск 4. - С. 140-144.

41. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с

42. Марківна С. Формування моральних цінностей у молодших школярів на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського *Початкова школа*. 2014. – № 9. – С. 7-12.

43. Мартиненко В. Врахування особливостей художніх текстів у процесі моделювання уроків літературного читання у 2-4 класах *Початкова школа*. 2015. - № 11. – С. 34-38.

44. Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. К.: ВД «Стилос», - 2006. – 543 с.

45. Мельник С. Порівнюємо твори різних жанрів (урок літературного читання у 3 класі) *Початкове навчання та виховання*. 2017. - № 33. – С. 25-29.

46. Мельник Т.О. Використання інноваційних технологій навчання, як шлях формування ключових компетенцій молодших школярів [Електронний ресурс Матеріали на конкурс. Номінація «Вчитель початкових класів» (2014). – Режим доступу до ресурсу: https://tatjanatasenko.blogspot.ca/p/blog-page_8264.html

47. Міністерство освіти і науки України (простір освітніх можливостей) «Нова українська школа» К., 2016. – 56 с. 60.

48. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. пос. для студ. вищих педагогічних закладів освіти К.: ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», - 2007. – 656 с. 98

49. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с

50. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. Із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий Дім «Освіта», 2016. – 504 с.

51. Науменко В. Комплексний аналіз художнього твору: методичні аспекти *Учитель початкової школи*. 2018. - № 10. – С. 22-25. 63.

52. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. - 206 с.

53. Осіненко Н.М. Розвиток творчих здібностей учнів засобами ТРВЗ в умовах впровадження нового змісту початкової освіти. Умань. – 2013.

54. Олексюк Л. Виховання особистості на засадах моральних цінностей. *Наукові записки. Сер. Педагогіка Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка*. Тернопіль, 2004. № 6. С. 18-24.

55. Павлик О. Виховні можливості уроків літературного читання / О. Павлик, Н. Білоконна, І. Кравцова. *Початкова школа*. 2015. - № 10. – С. 38-42.

56. Почтовюк С.І. Формування загальнолюдських моральних цінностей молодших школярів як основа духовного виховання *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. - № 3(75). – С. 88-91.

57. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. К.: Каравела, 2012. – 374 с. 99

58. Рибалка В. В. Честь і гідність особистості як ціннісна, духовна та психолого-педагогічна основа професійної підготовки й діяльності державного службовця. Освіта дорослих: виклики та вимоги : матеріали круглого столу (3 квітня 2012 року) / Укл. Л.А.Матяшук. Луцьк : Волиньполіграф, 2012. С. 38-60.

59. Роль кафедр соціально-гуманітарних дисциплін у формуванні морально-етичної культури студентів : матеріали регіональної наук.-практ. конф. Мін-во освіти і науки України ; Дніпропетров. нац. ун-т; [редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.), О. С. Токовенко, П. І. Гнатенко та ін.]. Дніпропетровськ, 2006. 139 с.

60. Ромек В. Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. СПб. : Речь, 2005. 175 с.

61. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання К.: Вид-во ім. О.Теліги., 2003. – 328 с.

62. Савельєв В.П. Етика. Короткий навчальний словник: терміни, поняття, персоналії. Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 360 с.

63. Савченко О. Етапи опрацювання художніх творів на уроках читання *Поч. шк.* 2005. - № 9. – С. 22-26.

64. Савченко О.Я. Літературне читання 3 клас: підруч. для загальноосвітніх навч. Закл К.: Видавничій дім «Освіта», 2013. – 192 с. 85.
65. Савченко О.Я. Методика читання в початкових класах: посібник для вчителя. К.: Освіта, 2007. – 291 с.
66. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 424 с. (Альма-матер).
67. Салко В. В. Сучасні підходи до визначення сутності поняття морально-етичної культури. *Наукові записки Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2003. Вип. 54 : Педагогічні та історичні науки. С. 176-183.
68. Світлична С. П. Проблема людини і її виховання крізь призму гуманістичних поглядів українських мислителів. *Науковий вісник. Серія «Філософія» ХДПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків : ОВС, 2002. Вип. 12. С. 99-105.
69. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
70. Сисоєва С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації. *Збірник наукових праць*. Миколаїв : Вид-во МФ НАУКМА. 2000. Т.7. С. 13-19. 237. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба ; пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.
71. Сирота М.–С.С. Абетка духовних цінностей українського народу (дидактичний матеріал) *Початкове навчання та виховання*. – 2017. - № 34-36. – С. 34-88.
72. Січко О. І. Формування морально-етичних цінностей учнів у контексті педагогічних ідей В.О. Сухомлинського *Педагогічні науки*. – К., 2013. – Вип. 1.47 (114). – С. 245-249.
73. Сухомлинський В.О. Як учити своїх вихованців виховувати самих себе. Вибрані твори. К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 145с.
74. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия. URL: <http://www.vehi.net/soloviev/oprav/index.html>

75. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Сто порад учителів. Вибрані твори в 5 томах. К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 630 с.

76. Телешман Ю. Вплив казки на формування моральних і духовних цінностей дитини *Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення* ЖДУ ім. І. Франка. Житомир, 2016. – Вип. – С. 189-191.

77. Фенщик О. Шляхи формування моральних цінностей молодших школярів. *Початкова школа* – 2011. - № 9. – С. 12. 92.

78. Фесюкова Л.Б. Воспитание сказкой / Л.Б. Фесюкова. – Харьков: узд. «ФОЛІО», 1997. – 435 с.

79. Філософський словник соціальних термінів. – Х.: «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с. 94. Фіцула М.М. Педагогіка [посіб.] / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: Видавничий цент «Академія», 2007. – 560 с. 101

80. Швецова І.В. Використання ідей Г. Сковороди у вихованні поваги до людини *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»: зб. наук. праць.* – Херсон, 2012. – Випуск 21. – С. 179-184.

81. Шевцова Г.Г. Формування духовних потреб молодших школярів як основа морального виховання *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовна культура України: філософські та психологічні аспекти».* Херсон, 2016. – С. 26- 31.

82. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць.* Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2004. Вип.5.С. 3–15.

83. Щербань П.М. Прикладна педагогіка. К.: Вища шк., - 2001. – 215 с.